

Umut Özkırmımlı & Spyros A. Sofos, *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye’de Milliyetçilik*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, 199 sayfa, ISBN: 978-605-399-314-8

Melike AKOVA*

“Eğer ki bizler karşı tarafta yaşıyor olsaydık her şeyi dosdoğru görebilecek miydik?”¹

Odysseus Elytis, Maria Nephele

Literatürde üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olmasına karşın, milliyetçilik kavramı, bu kavramın tarihçesi ve beraberindeki sorular, halen birçok araştırmacı ve yazar için ‘dikenli’ olma niteliğini koruyor. Bu anlamda özellikle milliyetçiliklerin, olmazsa olmazı ‘öteki’ler üzerinden tartışılmaya başlanması, aslında düşünsel açıdan bir açılımı beraberinde getirmekle birlikte, aslında bu kavramı objektif olarak masaya yatırmayı bir miktar daha zorlaştırıyor. Peki yıllar boyunca birbirini ‘öteki’ olarak kurgulamış iki ülkenin milli kimlikleri ve milliyetçilikleri besleyici bir dikotomi üzerinden tartışılabilir mi? İşte Umut Özkırmımlı ve Spyros A. Sofos, bu soruya bir cevap olarak yazdıkları “Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye’de Milliyetçilik” adlı esere, belki de bu konuda en iyi cevabı verebilecek yukarıdaki dizeyle başlıyorlar: “Eğer ki bizler karşı tarafta yaşıyor olsaydık her şeyi dosdoğru görebilecek miydik?”. Eser, bir denizin iki kıyısında benzer ayrımcı tahayyüllerle gelişip köklenen iki milliyetçiliğin karşılaştırmalı bir analizini yaparak, karşılaştırmalı çalışmaların ender rastlandığı milliyetçilik literatürüne de önemli bir katkı yapmış oluyor.

Kitabın yazarlarından Umut Özkırmımlı, akademik çevrelerde milliyetçilik alanındaki önemli çalışmalarıyla bilinmekte, şu anda ise Lund Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Merkezi’nde Modern Türkiye Çalışmaları Profesörü olarak görev yapmaktadır. Ayrıca Avrupa ve Türkiye’deki farklı üniversiteler bünyesinde araştırmacı olarak yer alan Özkırmımlı’nın “Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış” ve “Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar” gibi önemli eserleri bulunmaktadır. Kitabın diğer yazarı Spyros A. Sofos ise yine Lund Üniversitesi Orta

*Bağımsız Araştırmacı

¹ A.g.e., 1.

Doğu Çalışmaları Merkezi’nde misafir araştırmacı olarak görev yapmakta ve uyuşmazlık, kimlik, kültür gibi farklı konularda çalışmalarını sürdürmektedir. Bu iki yazarın ulus inşa süreçlerinde birbirini ‘öteki’ olarak kurgulamış ve ‘benimsemiş’ iki farklı ülke, Türkiye ve Yunanistan’dan geliyor olması, eserin karşılaştırmacı karakteri bakımından ilk bakışta önemli bir avantaj sağlıyor. Ancak her bireyin toplumsal kimliğine ister istemez içkinleşen ‘milli’ özellikler, yazarların da kitabın giriş bölümünde belirttiği gibi, kişinin “kendi milletinin belirlediği anlam dünyasıyla sınırlı kalmasına”, bu anlamda da kısıtlanmış bir dil kullanmasına neden olabiliyor. Yine de bu yapısal engellerin her iki yazar tarafından da mümkün olduğunca bertaraf edilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Eserin yapısına ve içeriğine dönülecek olursa, öncelikle giriş bölümüyle birlikte toplamda yedi bölümden oluşan bir çerçeveden bahsedilebilir. Başlangıç ya da giriş bölümünde; kitabın yazılış amaçları, karşılaştırmalı analizde yer alacak iki ülke olarak Yunanistan ve Türkiye’nin seçilmesi noktasındaki saikler ve kitabın bölümlerinin kısaca detaylandırılması yer almaktadır. Bu anlamda, eser öncelikle, Türk ve Yunan milliyetçilikleri projelerinin doğuşu ve gelişim süreçlerini eleştirel bir bakış açısıyla, karşılaştırmalı analiz temelinde sunmayı amaçlıyor. İkincil olarak ise resmi tarih anlatılarında bu iki milliyetçiliğin peşpeşe ortaya çıkmış olmasının kaçınılmazlığını savunan görüşleri eleştiriyor ve son olarak, benzerlikleri göz ardı etmeksizin bu iki milliyetçiliği özgün yönleriyle birlikte milliyetçilik tartışmalarının genel teorik çerçevesi içine oturtmayı hedefliyor. Yine giriş bölümünde kitabın metodolojik yaklaşımı, milliyetçilik ve kimlik gibi kavramların sosyal konstrüksiyonlar olarak ele alındığı modernist ve postmodernist yaklaşımların bir kombinasyonu olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda özellikle ‘milli’ kimliklerin gereklilikler ışığında yapısal olarak bozuma uğrayabilmesi ve milliyetçilik tarafından tekrar tekrar biçimlendirilebilmesi olgularından da söz edilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Türk ve Yunan nüfusun; modernite, beraberinde getirdiği kaçınılmaz değişimler ve *pax ottomanica*’nın giderek çözülmesi karşısında birbirinden farklılaşan ‘toplumsal’ kimlik kurguları ve bu bağlamda farklılaşan iki toplumda biçimlenmeye başlayan iki farklı milliyetçilik tahayyülü ele alınmaktadır. Tarihsel ve kuramsal gelişim anlamında her iki milliyetçilik hareketinin de oldukça heterojen bir yapıda olduğu vurgulanırken; bu heterojenlik, Yunan milliyetçiliğindeki “Rum” ve “Helen” kimliklerini temel alan iki farklı düşünce kolu ile açıklanırken, öte yanda Türk milliyetçiliğinin doğuş döneminin öncül düşünce akımları olan Osmanlıcılık, İslâmcılık ve son olarak Türkçülük ile örneklendirilmektedir. Bu heterojen oluşum süreçlerinin tarihsel paralellikleri ve kendine özgü noktaları, her iki milliyetçilik akımına katkıda bulunmuş olan Souliotis ya da Ziya Gökalp gibi önemli düşünürlerin fikrî serüvenleriyle de desteklenmiştir.

Eserin üçüncü bölümü, Yunan ve Türk milliyetçiliklerinin yapılanma süreçlerine içkin olarak gelişen tutarsızlıkları ve her iki örnek için geçmişle kurulan bağlar aracılığıyla kuvvetlendirilen bir ‘varoluşsal şizofreni’² hâlini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Yunan milliyetçiliği ve ulus devlet inşa süreci sözko-

² A.g.e., 11.

nusu olduğunda; bir yandan Aydınlanmacı düşünce tarafından yeniden canlandırılmış olan antik Yunan kültürüne bağımlı bir ‘milli’ kimlik geliştirme gereği, öte yandan bir Rum Ortodoks kimliğinin halihazırda varoluşu, şizofrenik bir milli kimlik tahayyülünü ortaya çıkarmış görünmektedir. Tüm bu ikili kimliksel zemin ise ‘Şarklı’ ve ‘barbar’ Türklerin ‘öteki’leştirilmesi ile sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Aynı bağlamda Türk milliyetçiliğinde ise sözkonusu şizofreni hâli, yeni kurulan Türk devletinin İslâm unsurunu ‘milli’ kimlik yapılanması içerisinde ne şekilde konumlandıracağını bilememesi sonucunda daha etno-merkezci bir yaklaşımın benimsenerek, geçmişi reddetme yoluyla ve dinin yerine devlet ideolojisi destekli bir ‘milli karakter’ konulmasıyla yaşanmış bulunmaktadır. Yazarların benimsemiş olduğu metodolojik yaklaşımın da etkisiyle, bu bölüm aslında, ‘Yunan’ ve ‘Türk’ kimlik projelerinin çeşitli ikilem ve çelişkileri de içermek üzere yapılanmaları hâlen devam eden toplumsal tasarımlar olduğunu ileri sürmekte; bu bağlamda her iki ulus devletin de bu tasarımları ‘mükemmelleştirmek’ adına eğitim, resmi tarih anlatıları gibi araçlara başvurduğunu belirtmektedir.

Dolayısıyla, akış içerisinde, kitabın dördüncü bölümü; her iki milliyetçilik tahayyülünün ‘geçmiş’le hesaplaşmalarını ve köklenebilecekleri meşru bir zemin kurabilme çabası içerisinde tarihi, resmi anlatılar içerisinde ne şekilde yeniden kurguladıklarını detaylandırmaktadır. Dünya üzerindeki tüm milliyetçiliklerin ‘milli’ geçmiş ile bu türde meşruiyet kazanma amaçlı ilişkiler kurduğu söylenebilir, Türk ve Yunan ulus devletleri için tarihle kurulan bu ilişki aynı zamanda kendilerine ‘uygar dünya’da saygın bir yer edinebilme amacı da taşımıştır.³ Bu bağlamda Yunan milliyetçiliği için; özellikle Adamantios Korais tarafından savunulmuş olan ve görece laik bir çerçevede antik Yunan mirasını milli tarih inşa sürecinin temeli olarak alan ‘Neohelen Aydınlanmacı’ görüş oldukça belirleyici olmuştur. Dolayısıyla tarihin yeniden biçimlendirilmesi süreci, modern Yunanlıların yüce antik geçmişleriyle tekrar bağlar kurması ve o dönemin kültürel üstünlüğüne erişebilmesi şeklinde yorumlanmıştır. Ancak gerek Yunan nüfus üzerinde önemli bir süre egemen olan Osmanlı yönetiminin bıraktığı miras, gerek Kilise’nin temsil ettiği Ortodoksluk’un *millet* sisteminin de etkisiyle bu nüfus üzerinde önemli bir etkiye sahip oluşu, bu tarih anlayışını birtakım pratik aksaklıklara uğratmıştır. Türk tarafında da tarihle ilişki konusunda benzer çırpınıklar sözkonusudur; bu çabalar yeni kurulan ulus devlet düzeyinde Orta Asya’da kurulmuş ve ‘unutulmuş’ olan yüce bir ‘Türk’ medeniyetinin miras alınmasını öngören *Türk Tarih Tezi*’nin ortaya çıkmasıyla somutlaşmıştır. Bu anlamda sözkonusu medeniyetin varsayılan köklü sürekliliği, ulus devletin Osmanlı geçmişinden kopma çabasına da önemli katkıda bulunmuştur. Türk Tarih Tezi’nin düzenlenen Tarih Kongreleri ve resmi eğitim programlarıyla desteklenmesi, yapılanma aşamasındaki Türk milli kimliğinin de Osmanlılık, İslâm ve farklı etnisite öğelerinden temizlenerek tektip bir şekle sokulmasını amaçlamıştır. Bu bölümde vurgulandığı gibi her iki milliyetçilik için de tarihle kurulan ilişki hiçbir zaman kolay olmamış, ancak kesinlikle sorunlu olmuştur.

Kitabın beşinci bölümünde ise Türk ve Yunan milliyetçiliklerinin “yurt”la ya da mekânla olan ilişkilerine odaklanılmıştır. Bu anlamda aslında tüm milliyetçilik-

³ A.g.e., 69.

ler, gerçek ya da hayali bir “yurt” tasarımından beslenerek, hem milletin ortak toplumsal alanını kurgulamakta hem de geçici ya da daimi olarak kaybedilmiş topraklara dair oluşturulan bir ‘tamamlanmamış’ egemenlik mitini yeniden üretmektedir. Ancak her iki milliyetçilik açısından mekânla kurulan ilişki, birtakım temel farklılıklar içermektedir. Eserde detaylandırıldığı üzere, Yunan milli tahayyülünde, yeni kurulan ulus devlet; Rum nüfusun “memleket” olarak adlandırdığı İstanbul, Selanik gibi şehirlerin coğrafi sınırlar dışında kalması sebebiyle toprak bakımından hep ‘tamamlanmamış’ ve ‘geçici’ olarak görülmüş⁴, bu bağlamda da ‘dışarıda’ kalan Yunan toprakları ve halklarının katılımıyla oluşacak bir Yunan yurdu ideali benimsenmiş ve desteklenmiştir. “Yayılmacılık” ideolojisi ya da *Megali İdea* kavramı ile de özdeşleştirilen bu yurt algısı, özellikle Anadolu ve Makedonya topraklarının Yunan devletine katılması gibi idealleri de beslemiş görünmektedir. Bölümün Türk tarafına odaklanan kısmında ise, bu “yayılmacı” yurt algısının aksine, Osmanlı İmparatorluğu’nun “kurtarılmış” toprakları üzerinde kurulmuş olan yeni ulus devletin muhafaza edilmesi temelli ve daha içe dönük bir mekânsal alginın varlığı detaylandırılmıştır. Bu anlamda her ne kadar 1950lere dek aktif olarak siyasi sahnede yer alan Türkçülük akımı içerisinde “pan-Türkist” öğelerden beslenen ve tüm *Türki* halkları birleştiren bir Türk “yurdu” kurma ideali yer almış olsa da, Kemalist rejimin yurt algısı Anadolu odaklı olarak kalmıştır. Neticede yazarların da belirttiği gibi, her iki ulus devlet için de jeopolitik, konjonktürel ve pragmatik gerçeklerin mevcut coğrafi sınırların korunmasından yana bir mekânsal alginın sürdürülmesini sağladığı bir gerçektir.

Eserin milliyetçilik tahayyülü içindeki öğelerin sonuncusu olan “öteki”leri, ya da azınlıkları her iki ülke bazında incelediği altıncı bölümde, ‘farklılıklar’ karşısında geliştirilen ‘milli’ refleksler konu edilmekte, bu bağlamda aslında her iki ülkede benzer kurgulara rastlandığı belirtilmektedir. Milliyetçiliklerin bünyelerindeki etnik farklılıklar ve azınlıklar karşısında ortaya koyduğu ve meşrulaştırmaya çalıştığı marjinalleştirme, asimilasyon veya bastırma gibi politik davranışların her iki ülke çapında da gözlemlendiği söylenebilir. Tabii ki iki ulus devlet arasında yaşanmış olan mübadele sürecinin de bu nüfuslar içerisindeki azınlık grupları açısından önemli bir etki yaratmış olduğu unutulmamalıdır. Yunan milliyetçiliği özelinde, Ortodoks olmayan birtakım dini gruplar, Makedon Slavları ve Batı Trakya’daki Türk nüfus kelimenin ilk anlamıyla ‘azınlıklar’ı oluşturmuş görünmektedir. Bu azınlıklar üzerinde de eğitim, ekonomi, kültür gibi birçok vasıta ile ayırıştırma ve tektipleştirme politikalarının uygulandığı görülebilmektedir. Türk tarafında etnik azınlık çeşitliliği ise daha fazladır, ancak resmi ideolojinin Kürt nüfus üzerine odaklanmış bastırma ve ‘Türkleştirme’ politikalarının, konjonktür uyarınca zaman zaman, örneğin 1942’de çıkarılan Varlık Vergisi gibi uygulamalar aracılığıyla gayrimüslim azınlıklar üzerine yoğunlaştığı da olmuştur. Batı Trakya’da yaşayan Türk nüfusun ötekileştirilmesi, benzer nefret mekanizmalarının da özellikle İstanbul ve Kıbrıs’ta yaşamakta olan Rum nüfus üzerinden aktif hâle getirilmesi ve 6-7 Eylül (1955) olayları gibi utanç eylemlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Sonuçta, yazarların da belirttiği gibi milliyetçilik tahayyülünün tipik özelliği olan homojenlik arayışı⁵ ve tektip vatandaşlar yaratma ideali her iki

⁴ A.g.e., 95.

⁵ A.g.e., 160.

ulus devlet bünyesinde de aynı mekanizmaların ve politik tutumun benimsenmesine yol açmıştır.

Eserin son bölümü olan yedinci bölümde, Özkırmımlı ve Sofos, E.P. Thompson'ın İngiliz işçi sınıfının oluşumuyla ilgili kavramlaştırmasından esinlenerek, neticede, millet inşa süreçlerinin keşif, biraraya gelme ve ayrılma, yeniden kaynaşma ve bu esnada değiş tokuş, mücadele ve meydan okuma periyodlarını içeren süreçler olduğunun altını çizmektedir.⁶ Bu anlamda, hem Türk hem de Yunan milliyetçilikleri için tarihsel akış içerisinde kusursuz bir analiz sunmak ütopyik bir düşünce olacaktır. Kitabın sonunda iki yazarca belirtilen şu düşünce, belki de milliyetçilikle ilgili tüm literatürün ulaşması gereken temel amacı doğru bir şekilde tespit etmektedir: “..umuyoruz ki bu yolculuk, milliyetçiliğin ayrıştırıcı söylemlerinin gölgesinde var olma mücadelesi veren belleklerin ve halının altına süpürülmüş anlatıların dağılmış parçalarını biraraya getirmek ve karşı kutuplara yerleştirdiğimiz insan manzaralarının aslında birbirinden hiç de görüldüğü kadar farklı olmadığını gösterebilmek açısından az da olsa katkıda bulunmuştur.”⁷

⁶ A.g.e., 166.

⁷ A.g.e., 175-176.